

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Kowalik-Paluch, *Doświadczenie wartości estetycznych w kontaktach z przyrodą uczniów kończących edukację wczesnoszkolną*
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Zakład Dydaktyki, Lublin 2019.**

Rozprawę Pani mgr Katarzyny Kowalik-Paluch przeczytałam z zainteresowaniem. Przedłożona mi do recenzji praca jest z zakresu pedagogiki, edukacji wczesnoszkolnej, edukacji przyrodniczej i wychowania estetycznego. Autorka postawiła sobie za cel zbadanie współzależności między poziomem edukacji przyrodniczej dzieci, które kończą edukację wczesnoszkolną (klasa III) a ich przeżyciem estetycznym w wyniku kontaktu z przyrodą oraz różnymi jej obrazami. Wartość przeżyć dziecięcych w percepcji przyrody kształtuje również ich sferę życia moralnego, co wyraziście akcentuje Autorka w swoich rozważaniach.

Recenzja pracy doktorskiej składa się z:

1. Ocena struktury pracy.
2. Merytoryczna ocena rozprawy.
3. Uwagi szczegółowe.
4. Końcowy wniosek.

1. Struktura pracy.

Przedstawiona do recenzji rozprawa liczy 375 stron. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów głównych, zakończenia i wniosków, bibliografii, spisu tabel, spisu schematów, spisu fotografii, spisu obrazów przyrody oraz aneksu, w którym zamieszczono przykładowe wywiady z uczniami, transkrypcję wywiadu, reprodukcje obrazów zastosowanych w

badaniach, arkusz oceny pracy plastycznej, fotografie sal, w których były realizowane badania.

We wstępie Autorka uzasadnia celowość podjętej problematyki, wartość wiedzy przyrodniczej w edukacji dziecka w wieku wczesnoszkolnym oraz w kształtowaniu jego osobowości. Scharakteryzowała strukturę pracy.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Estetyczna natura doświadczeń i wartości* prezentuje różne obszary teoretyczne w zakresie rozumienia wartości w filozofii (Leon Dyczewski, Anita Szczepańska, Mieczysław Gogacz i inni), psychologii (Maria Tyszkowa, Włodzimierz Szewczuk), kulturoznawstwa (Grzegorz Dziamski i inni), aksjologii wychowania (Jadwiga Puzynina, Mirosław J. Szymański, Bogusław Żurkowski, Ewa Ogrodzka-Mazur, Bronisława Dymara). Autorka wychodzi od wybranych ujęć filozoficzno-historycznych wartości (Herodot, Arystoteles, Platon, Św. Tomasz z Akwinu i inni) aż do klasyków fenomenologii (Max Scheler, Roman Ingarden, Józef Tischner). Wartości, wokół których Autorka prowadzi swoje rozważania teoretyczne są klasyczną triadą w historii estetyki i sztuki oraz w wychowaniu przez sztukę. Są to: dobro, piękno i prawda. Wokół nich i ich współzależności prowadzony jest dyskurs teoretyczny w pracy.

Typologia wartości, ich hierarchia, cechy według Maxa Schelera, Romana Ingardena i Józefa Tischnera – ujęcie fenomenologiczne jest głównym przedmiotem ogólnego aksjologicznego dyskursu teoretycznego w pracy. Podkreślono relatywistyczny charakter wartości we współczesnych badaniach i ujęciach teoretyczno-badawczych w aksjologii.

W kontekście podjętego tematu pracy i opisu teoretycznego zasadnicze pytanie, które wyłania się z niego dotyczy zależności między „podmiotem, wartościami, a przedmiotem: czy jeśli podmiot nie nawiąże kontaktu z przedmiotem, przedmiot wówczas nie jest wartościowy lub jeśli ta relacja zostanie zerwana, czy wówczas zatracą się sposoby wartościowania?” (s. 22).

W analizie systemu wartości wpisano doświadczenie, w tym doświadczenie estetyczne „jako rodzaj przeżycia” (s.27). Jest ono rozpatrywane w ujęciu klasyków filozofii (Immanuela Kanta, Theodora Adorno, Johna Dewey’a, Władysława Stróżewskiego, Zofii Rosińskiej, Józefa Tischnera) jak i Iwony Lorenc, Leopolda Blausteina, Franciszka Chmielowskiego, Gianni Vattimo i innych autorów. Główna analiza teoretyczna przeżycia estetycznego w pracy dotyczy teorii przeżycia estetycznego Romana Ingardena i jego koncepcji przedmiotu

przeżycia estetycznego. Przeżycie estetyczne wiąże się z zagadnieniami przeżycia zmysłowego przedmiotu, percepcji obrazu, sądu estetycznego, doświadczenia estetycznego w kategorii wartości, które na tle tych różnych koncepcji filozoficznych wyjaśniła Autorka.

Kolejnym wątkiem analizy teoretycznej w pracy są rozważania między pięknem a etyką, między wychowaniem a wartościami estetycznymi. Autorka wychodzi od definicji estetyki Aleksandra G. Baumgartena i odnosi ją do współczesnych jej interpretacji, w tym do etyki. Autorka nie rozdziela estetyki i etyki. Wyjaśnia takie transparentne podejście w oparciu o teorie estetyczno-etyczne Wolfganga Welscha (koncepcja „est/etyki”, teorii estetyzacji moralności), Józefa Tischnera (koncepcja wolności i trójjedni: dobra, prawdy i piękna) i Henryka Elzenberga (obiektywno-formalna teoria estetyki i etyki).

Istotna w rozważaniach Autorki nad pięknem jest teoria estetyki Immanuela Kanta, której poświęciła podrozdział 4. (s. 47-57), a w nim interpretacja sądu smaku, filozofii piękna i wzniosłości, rozkoszy i przykrości estetycznej, subiektywizmu w teorii estetycznej, piękna w przyrodzie i w sztuce, talentu artysty. Biorąc pod uwagę przeżywanie przyrody przez człowieka i wynikające z tego jego doświadczenie estetyczne podkreślana jest wzniosłość, która przymusza do kontemplacji, do przeżywania piękna w ujęciu Kanta.

W podrozdziale 5. (s. 57-65) Autorka jeszcze raz przywołuje i opisuje przeżycie estetyczne, jego etapy, przedmiot estetyczny ukonstytuowany w wyniku doświadczenia estetycznego jednostki w kontakcie z pięknem w teorii Romana Ingardena. Przeżycie estetyczne „w koncepcji estetycznej Ingardena stanowi podstawę poznania o charakterze estetycznym, posiadającą ogólną strukturę, która nie zmienia się pod wpływem dynamicznych zmian w przebiegu samego procesu” (s. 65).

Rozdział drugi *Przyroda jako przestrzeń i miejsce życia dziecka* poświęcony został dociekaniom teoretycznym nad walorami piękna przyrody w życiu człowieka i skutkami psychologicznymi tak ukształtowanego przeżycia estetycznego. W kontekście definicji estetyki Autorka wyjaśniła pojęcie estetyki przyrody odwołała się m.in. do ujęcia Marii Gołaszewskiej, Gernota Böhme, Georga W. F. Hegla, Aleksandra G. Baumgartena, Zbigniewa Łepko i innych autorów. Zaprezentowała etapy rozwoju estetyczno-proekologicznego człowieka w oparciu o teorię Marii Gołaszewskiej (s. 68-69, Tabela 5.). Wskazała na współzależność rozwoju poziomu postawy estetyczno-ekologicznej od doświadczania piękna w przyrodzie i w sztuce. Podkreśliła w toku wywodu na celowość kontaktów pozytywnych dziecka z przyrodą w kształceniu jego wrażliwości estetyczno-

moralnej przywołując poglądy Platona, George'a Berkleya i Johna Ruskina (s. 69). Odniosła się również w tym miejscu do triady: prawdy, dobra i piękna wskazując na związki z przyrodą i etyką. Dalsza dyskusja nad związkami przyrody, etyki i doświadczania piękna przyrody jest prowadzona w rozdziale w stronę opisu rodzajów środowiska przyrodniczego, które mogą stanowić przedmiot wartościowania estetycznego (s. 71 Tabela 6.), warunków kontaktu z przyrodą, degradacji środowiska przyrodniczego, zmian w przyrodzie w wyniku rozwoju technologii i ingerencji człowieka w nią (Józef Koziński, Bogumiła Lisocka-Jaegermann). Powoduje to zmianę warunków przeżycia i doświadczenia estetyczno-moralnego, obrazu przyrody w doświadczeniu odbiorcy, jej obrazu w sztuce (m.in. przywołane poglądy Martina Heideggera, Mieczysława Sawickiego, Krzysztofa Kopeć). Skutki psychologiczne i ekologiczne relacji człowieka i przyrody przedstawiła Autorka w oparciu o koncepcje filozoficzne (Schemat 2., s. 79).

Przedstawienie wartości przyrody i jej roli w harmonijnym rozwoju psychofizycznym i estetycznym dziecka kończy Rozdział 2. pracy. W wyniku kontaktu z przyrodą i jej przeżywania, doświadczania, dziecko rozbudza w sobie ciekawość światem, rozwija wiedzę, chęć poznawania zjawisk i faktów w świecie przyrodniczym i nie tylko, w tym poznanie przez zabawę (Tabela 7., s. 82) i jej inicjowanie w kontakcie z przyrodą. Tego typu aktywność dziecka ma również wobec niego działanie terapeutyczne, ponadto kształtuje jego emocje, postawy, wartości, normy zachowań, co podkreślono w pracy. Kontakt pozytywny dziecka z przyrodą przyczynia się do kształtowania humanistycznego wymiaru osobowego dziecka. Środowiskiem, które jako pierwsze oddziałuje na jakość kontaktów i przeżyć dziecka z przyrodą jest rodzina, następnie szkoła i inne placówki opiekuńczo-wychowawcze, które wpływają na postawy proekologiczne wychowanków, cechy człowieka przyrodniczo wrażliwego (Tabela 8., s. 91), kulturę osobistą (m.in. odwołanie do idei wychowania w integracji z przyrodą Ryszarda Więckowskiego, Zygmunta Klemensiewicza, Mieczysława Sawickiego, Rolf Patermanna, Anny Strumińskiej-Doktor, Aliny Budniak i innych), postawy moralne. Postawy proekologiczne dzieci są kształtowane również przez stosowanie odpowiednio dobranych metod nauczania (jak wycieczka, spacer), czy promowanie określonego modelu edukacji, np. szkoły w przyrodzie, na co zwrócono uwagę w pracy.

Rozdział trzeci *Metodologiczne podstawy badań własnych* rozpoczyna się opisem badań jakościowych i ilościowych, ich zalet oraz różnic w oparciu o literaturę metodologiczną. Autorka przyjęła w pracy podejście badawcze jakościowe, strategię fenomenologiczną w celu zbadania „przeżyć i doznań dziecka doświadczającego wartości

estetycznych w kontaktach z przyrodą” (s. 101). Wyjaśnia czym jest fenomenologia jako nauka (w ujęciu historycznym m.in. Edmunda Husserla), fenomenologię w badaniach pedagogicznych (Krystyna Ablewicz, Mariusz Moryń). „Podejście fenomenologiczne pozwala na poznanie świata przeżywanego przez dzieci oraz podjęcie próby zrozumienia i zinterpretowania tego świata. Celem badań uczyniono poznanie i zrozumienie doświadczeń estetycznych dzieci kończących edukację wczesnoszkolną w kontaktach z przyrodą” (s.106), pisze Autorka. Sformułowano dwa główne problemy badawcze wraz z problemami szczegółowymi:

„1. Jakie doświadczenia w kontaktach z przyrodą mają dzieci kończące edukację wczesnoszkolną? (...)

2. Jakich wartości estetycznych doświadczają uczniowie kończący edukację wczesnoszkolną w kontaktach z przyrodą?” (s. 106, 107).

W badaniach zastosowano jako główną metodę badawczą metodę opisu fenomenologicznego, technikę badawczą wywiad narracyjny oraz metody wizualne (nagrania kamerą, fotografie, reprodukcje obrazów) oraz metodę projekcyjną (praca plastyczna – obraz przyrody z materiałów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych).

Pytania w wywiadzie narracyjnym z uczniami miały charakter otwarty, jak uzasadnia Autorka w celu uzyskania głębszych narracji i „odkryją sensy i znaczenia nadawane przez respondentów przyrodzie” (s. 117).

W trakcie wywiadów narracyjnych zadano dzieciom następujące pytania:

„1. Co myślisz o przyrodzie? Jaka ona jest?

2. Opowiedz o swoich odczuciach związanych z przyrodą?

3. Czym przyroda jest dla Ciebie?” (s. 117)

Ponadto w ramach analizy narracji zastosowano również reprodukcje obrazów polskich malarzy z przełomu XIX i XX wieku z motywami natury i przyrody (Stanisław Dąbrowski „Kaczenie w wazonie”, Józef Chełomoński „Bociany”, Konrad Krzyżanowski „Zachód słońca nad wodą”, Leona Wyczółkowskiego „Pejzaż z Podgórze”, Władysław Podkowiński „Dzieci w ogrodzie”, Wiktor Korecki „Maki na Łące”, Julian Fałat „Rzeka wśród śniegów”)

(s. 125-126, 368-371). Są to obrazy o charakterze opisowym. Dzieciom zadano następujące pytania związane z prezentowanymi reprodukcjami obrazów:

„1. Spośród zgromadzonych obrazów wybierz ten, który zwrócił twoją uwagę.

2. Dlaczego wybrałeś ten obraz?

3. Co sądzisz o obrazie?

4. Co czujesz patrząc na przyrodę przedstawioną na obrazie?

5. Co zmieniłbyś w obrazie? Dlaczego?” (s. 126).

Wypowiedzi dzieci były nagrane za pomocą kamery cyfrowej.

Kolejnym zadaniem, który wykonały dzieci były zdjęcia aparatem cyfrowym najpiękniejszych w ich ocenie miejsc w najbliższym otoczeniu w przyrodzie.

Kolejnym elementem badań było wykonanie przez każde dziecko pracy plastyczno-konstrukcyjnej w ramie z materiałów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych (Tabela 10., s. 128-129). Dzieci wykonały zadanie według następującej instrukcji: „W ramie ułóż obraz ukazujący przyrodę. Możesz skorzystać ze zgromadzonych materiałów. Bądź tak twórczy, jak sobie życzysz. Nie musisz się spieszyć” (s. 129). Praca dzieci nad obrazami przyrody z materiałów przyrodniczych i innych była dokumentowana za pomocą kamery video.

Wśród metod projekcyjnych wymieniła również Autorka wypowiedzi dzieci - interpretację zdjęcia bezlistnego drzewa lipy. W trakcie rozmowy z nimi o zdjęciu drzewa zadała dzieciom następujące pytania:

„1. Gdyby to drzewo mogło mówić, co by nam powiedziało?

2. O czym według ciebie może myśleć to drzewo?” (s. 130).

To zadanie badawcze miało „na celu poznanie poziomu wrażliwości przyrodniczej respondentów” (s. 130).

Badania przeprowadziła Autorka w grupie 27 uczniów klasy trzeciej szkoły podstawowej wśród dzieci ze wsi (14 ze środowiska wiejskiego) i z miasta (13 ze środowiska miejskiego).

Zamierzeniem badań było „opisanie wartości estetycznych doświadczanych w przyrodzie oraz uczuć jakie towarzyszą badanym uczniom klasy III szkoły podstawowej” (s. 130).

Wypowiedzi dzieci ze środowiska wiejskiego i miejskiego na temat ich doświadczeń i przeżyć z przyrodą analizowała Autorka biorąc również pod uwagę sytuację szkolną a głównie rodzinną dziecka, tzn. zainteresowanie rodziców dzieckiem, tworzenia mu sytuacji edukacyjno-estetycznych w kontaktach z przyrodą, przeżycia dziecka związane z przyrodą (s. 133-140).

Autorka również opisała trudności w realizacji tego typu badań, jak: nastawienie dyrekcji i kadry pedagogicznej do możliwości i celowości zrealizowanych badań, warunków w jakich przeprowadzono badania, stosunek rodziców do badań, problemy ze sprzętem technicznym do rejestracji oraz dokumentacji badań, problemy komunikacyjne z dziećmi - problemy z wysławianiem się - werbalnym określeniem przeżywanych emocji, spostrzeżeń, skojarzeń itp.

W analizie materiału badawczego zastosowano analizę narracji dziecięcych i wytworów. W wywiadach narracyjnych z dziećmi wyróżniono część opisową, narracyjną i argumentacyjną (prezentacja przykładu fragmentu narracyjnego s. 121-122).

Prace plastyczne dzieci (kolaże) – obraz przyrody były oceniane przez trzech sędziów kompetentnych (nauczyciel szkoły podstawowej, którego dzieci nie brały udziału w badaniu, psycholog z Instytutu Psychologii UMCS i artystyk z Wydziału Artystycznego UMCS) według kryteriów zamieszczonych w kwestionariuszu oceny pracy (narzędzie badawcze: Załącznik 4. Arkusz oceny pracy plastycznej, s. 372). Kryteria oceny prac plastycznych są opisowe (jakościowe).

Rozdział czwarty *Doświadczenie przyrody przez dzieci kończące edukację wczesnoszkolną – analiza wyników badań własnych* zawiera:

I - wyniki analizy przeprowadzonych wywiadów narracyjnych z dziećmi na temat wartości i miejsca przyrody w ich postrzeganiu i przeżywaniu świata. Pozwoliło to Autorce na uporządkowanie treści wywiadów w 4 kategorie jakościowe (Tabela 14., s. 144-145) poparte przykładami (s. 145-153), w których przyroda jest postrzegana przez dzieci jako 1. *Dom dla wszystkich*, 2. *Dar: Przyroda to taki las, którym nas Pan Jezus obdarował*, 3. *Życie: Jest życiem*, 4. *Skarb: Jest skarbem*.

II – analizę narracji dzieci na temat przyrody w oparciu o wybrany obraz prezentujący martwą naturę, pejzaż czy scenę rodzajową (Stanisław Dąbrowski „Kaczeńce w wazonie”, Józef Chełomoński „Bociany”, Konrad Krzyżanowski „Zachód słońca nad wodą”, Leona Wyczółkowskiego „Pejzaż z Podgórze”, Władysław Podkowiński „Dzieci w ogrodzie”, Wiktor Korecki „Maki na Łące”, Julian Fałat „Rzeka wśród śniegów”), następnie narracja dziecka o bezlistnym drzewie przedstawionym na fotografii i o zdjęciu prezentującym najpiękniejsze miejsce przyrodnicze, które wykonało dziecko. Rozmowa z dziećmi była prowadzona w oparciu o następujące pytania pomocnicze:

- „1. Jak spędzasz czas w przyrodzie?*
- 2. Co lubisz robić w przyrodzie?*
- 3. Co myślisz o przyrodzie?*
- 4. Dlaczego wybrałaś/eś ten obraz?*
- 5. Opowiedz o przyrodzie na obrazie?*
- 6. Co znajduje się na zdjęciu?*
- 7. Dlaczego sfotografowałaś/eś to miejsce? Opowiedz o tym miejscu.*
- 8. Co czujesz, patrząc na sfotografowaną przyrodę?” (s. 153).*

Znaczenia i sensy, jakie nadawały dzieci wybranym i spostrzeganym obrazom są subiektywne, pozytywne i wynikają z ich dotychczasowych przeżyć, doświadczeń i m.in. z relacji z osobami znaczącymi w ich życiu (rodzice, rówieśnicy). Autorka analizując narracje dzieci w tym etapie badania wyróżniła 7 kategorii w nadawaniu znaczeń i sensów przyrodzie przez nie (Tabela 15., s. 154-155; 1. Rozwijanie zachowań kreatywnych, 2. Miejsce spędzania czasu wolnego, 3. Rozwijanie wrażliwości i świadomości ekologicznej, 4. Nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów interpersonalnych, 5. Nawiązywanie więzi z przyrodą, 6. Miejsce realizacji dobrych uczynków, 7. Tworzenie obrazu własnej osoby), przy czym nie ma różnic w narracjach dzieci zależnie od ich miejsca zamieszkania (wieś, miasto). Wybrane przykłady narracji dzieci w pracy prezentują te kategorie i ich opis (s. 145-182).

W wywiadach narracyjnych z dziećmi wyróżniła również Autorka ich odniesienia przyrody do wartości moralnych, które dostrzegają i kształtują ich doświadczenia oraz przeżycia. Dzieci są świadome działań człowieka, które zagrażają przyrodzie i wyrażają

niepokój i z troską tymi sytuacjami. Wyróżniła na podstawie ich wypowiedzi trzy wartości moralne dostrzegane przez nie, tj. 1. Dobroć (...) *bo wszystko można z przyrodą robić*, 2. Szlachetność: *Jest przyjaciółką taką, która może pomóc* 3. Nieodpowiedzialność: *Jak ludzie rozwalają przyrodę, to może się bardzo dużo złego stać dla nas* (Tabela 16., s. 183-184). Podano przykładowe fragmenty narracji dziecięcych (s. 185-192) oraz odwołano się do wybranych filozoficznych wyjaśnień wartości moralnych (dobro – Platon, Arystoteles, Roman Ingarden, Józef Tischner, Karol Wojtyła, Rafaela Ferbera i inni; szlachetność – Roman Ingarden; nieodpowiedzialność – Lech Zacher, Richard Louv).

Narracje dziecięce były również analizowane od strony metaforyzacji przyrody przez dzieci. Autorka wyjaśniła czym jest metafora, jej interpretację w oparciu o wybranych autorów (Arystoteles, Władysław Kopaliński, Andrew Ortony, Howard Gardner, Małgorzata Muszyńska, Teresa Parczewska, Dorota Kubicka i inni). Wyróżniła trzy metafory opisujące przyrodę na podstawie narracji dziecięcych: 1. Przewodnik: *Przyroda daje nam dużo do chodzenia i myślenia*, 2. Lekarz: *Przyroda to taki lekarz. Mama mnie wypuszcza na dwór i od razu się lepiej czuję*, 3. Przyjaciel: *Nie krzywdzi się przyjaciela* i podała ich przykłady (s. 195-203). Metafory utworzone przez dzieci określają ich subiektywny poziom doświadczeń oraz przeżywanych emocji i więzi z otoczeniem.

Rozdział piąty *Doświadczenie wartości estetycznych w kontaktach z przyrodą uczniów kończących edukację wczesnoszkolną* prezentuje jakość doświadczeń estetycznych dzieci, które można było wyłonić z wywiadów narracyjnych oraz ich rodzaje. Wśród nich dały się wyróżnić wartości estetyczne doświadczane w przyrodzie (Tabela 18., s. 205-206). Autorka wyjaśniła ich rozumienie od strony teoretycznej (piękno – Plotyn, Władysław Stróżewski, Władysław Tatarkiewicz, Karol Wojtyła, Theodor Adorno i inni, brzydota – Umberto Eco, Władysław Tatarkiewicz, wzniosłość – Immanuel Kant, Władysław Tatarkiewicz, tragizm – Arystoteles, Władysław Tatarkiewicz). Przedstawiła przykłady narracji dzieci wraz z ich fotografiami na temat *Najpiękniejsze miejsca w przyrodzie*. Wyszczególniono następujące wartości estetyczne: 1. Piękno: *Czuję takie piękno w przyrodzie*, 2. Brzydota: *Jakby nie było tego bloku, to byłoby ładniej*, 3. Wzniosłość: *Jest jedną z najważniejszych rzeczy na ziemi*, 4. Tragizm: *Może być tak, że potem przyrody nie będzie* (s. 207-223).

Wartości estetyczne preferowane przez uczniów wyróżniono w oparciu o rozmowę z nimi na temat wybranego obrazu artysty. Autorka na wprowadzeniu w tę analizę wyjaśnia od strony teoretycznej czym są preferencje, wartościowanie estetyczne. Ocena i wybór dzieła

sztuki przez dziecko był zależny od jego doświadczenia estetycznego, wrażliwości, doświadczenia ogólnego, jakie wyniósł z dotychczasowego życia – aspekt podmiotowy (Tabela 19., s. 228; Tabela 20, s. 229-230). Narracje dziecięce były analizowane również pod kątem treści (Tabela 21., s. 236; Tabela 22., s. 237; Tabela 23., s. 238; Tabela 24., s. 239; Tabela 25., s. 240; Tabela 26. S. 241) i wartości estetycznych (Tabela 27., s. 243-244). Wyniki tej analizy badań wskazały płeć, jako wskaźnik różnicujący elementy obrazu dostrzegane przez dziewczęta (szczegóły) i chłopców (akcja w treści obrazu) oraz miejsce zamieszkania wieś czy miasto. Dzieci mieszkające na wsi są bardziej wyczulone na wartości przyrodnicze w otoczeniu i w obrazach.

Zadaniem kolejnym, które miało wskazać na preferencje wartości estetycznych dzieci była analiza przez sędziów kompetentnych prac plastycznych uczniów, które wykonali z materiałów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych. Obserwacja dzieci w toku ich pracy dostarczyła Autorce dodatkowych informacji na temat ich zaangażowania w wykonywane zadanie (Tabela 28., s. 249-250). Prace plastyczne dzieci były oceniane pod względem (kolorystyki Tabela 29., s. 251-252; Tabela 30., s. 252; Tabela 31., s. 253), kompozycji obrazu przyrody (Tabela 32., s. 253-254; Tabela 33., s. 254), wartości estetycznej pracy (Tabela 34., s. 255), treści przyrodniczej kompozycji (Tabela 35., s. 256). Prace, których walory plastyczno-estetyczne podkreślili sędziowie kompetentni zostały zaprezentowane w pracy i opisane w kategorii estetycznej obrazu przyrody z wykorzystaniem materiałów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych (s. 257-264).

Sędziowie kompetentni określili nie tylko wartość estetyczną wytworów dzieci, ale również wartości estetyczne w obrazach przyrody, które wykreowały one w tych pracach w toku działania twórczego (Tabela 41., s. 265-266). W swoich wypowiedziach dzieci również wyraziły swoją ocenę estetyczną pracy plastycznej (zdjęcia prac plastycznych dzieci i ich oceny estetyczne prac – s. 267-274) biorąc pod uwagę zastosowane materiały, ekspresyjność kompozycji, odniesienia do doświadczeń i skojarzeń z przyrodą oraz nadawane sensy – znaczenia – tytuły pracom plastycznym. Przy nadawaniu znaczeń - tytułów kompozycjom plastycznym dzieci zwróciły uwagę na pory roku, przestrzeń i miejsca im bliskie w przyrodzie i symbolikę przyrody (Tabela 42., s. 274-275; s. 275-280).

Z wywiadów narracyjnych z dziećmi na temat przyrody Autorka określiła ich emocje związane z analizowanym przedmiotem badań i tak wyróżniła i opisała następujące emocje od strony literatury tematu oraz wyników badań:

1. Miłość: (...) *Ja kocham zwierzęta*, 2. Lęk i strach (...) *Wysokie drzewo może spaść na dach jakiegoś domu (...)*. *Przestraszyłem się, bo ta czaszka była cała zielona*, 3. Radość: *Czułam taką radość, jakbym była tymi kwiatkami* (Tabela 43., s. 296), 4. Smutek: *Bo wcześniej mi kot zdechl*, 5. Szczęście: *Przyroda kojarzy mi się ze szczęściem*, 6. Zdziwienie: *Pierwsze wrażenie to zdziwienie, że ktoś wrzucił gitarę do drzewa i tak jakby zepsuł*, 7. Zachwyt: *O trawa! Bardzo też mi się podoba!* (s. 283-318). Interpretacja ta jest bogato ilustrowana przykładami prac plastycznych dzieci, ich fotografiami miejsc przyrody, wybranymi reprodukcjami obrazów oraz narracji dzieci.

Całość rozprawy zamyka zakończenie, bogata i obszerna bibliografia i aneks.

W zakończeniu Autorka wskazuje na walory rozwojowe i wychowawcze kontaktów dziecka z przyrodą, które winny być tworzone świadomie i odpowiedzialnie przez jego opiekunów oraz nauczycieli. Píše, że „Przyroda jako miejsce i przestrzeń najbardziej naturalna i najbliższa dziecku, przyczynia się do poprawy sprawności fizycznej dzieci, rozwoju kreatywności, nawiązywania i podtrzymywania relacji interpersonalnych oraz kreowania obrazu własnej osoby” (s. 319).

2. Merytoryczna ocena rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca jest rozprawą z pedagogiki, edukacji wczesnoszkolnej, edukacji przyrodniczej i wychowania estetycznego. Celem analizy omówionego zagadnienia w pracy było poznanie i stymulacja doświadczeń estetycznych dzieci kończących edukację wczesnoszkolną poprzez kontakt z przyrodą w doświadczeniu bezpośrednim i pośrednim (dzieła sztuki). W swoim opracowaniu Pani mgr Katarzyna Kowalik-Paluch dokonała bogatego przeglądu literatury z zakresu pedagogiki, filozofii, edukacji przyrodniczej i wychowania estetycznego. Analiza literatury i realizacja badań są zrobiona wszechstronnie. Przyjęła podejście jakościowe w badaniach (strukturalno-opisowe) w szukaniu odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Do celów pracy została dobrana metoda fenomenologiczna i technika wywiadu narracyjnego, metoda projekcyjna, technika badawcza analiza dokumentów. Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi Autorka nie formułuje hipotez. Z analizy materiału badawczego wypływają wyjaśnienia ze wskazaniem dla praktyki w zakresie rozumienia, stosowania i odniesienia się do problemów edukacji estetycznej i przyrodniczej dziecka na poziomie edukacji wczesnoszkolnej.

Praca wypełnia lukę w wiedzy i badaniach nad kształceniem i stymulacją doświadczenia przyrodniczego i estetycznego dziecka z wykorzystaniem możliwości twórczo – artystyczno – poznawczych, jakie można rozwinąć oraz kształtować u uczniów w zakresie wiedzy przyrodniczej przez kontakt z przyrodą oraz działania ze sztuką. W wyniku zrealizowanych badań Autorka wyróżniła następujące obszary doświadczania przyrody i wartości estetycznych w kontaktach z przyrodą uczniów, którzy kończą edukację wczesnoszkolną:

- „1. Przyroda jako ważne miejsce funkcjonowania dziecka w różnych obszarach życia. (...)
2. Przyroda jako sfera doświadczania wartości moralnych. (...)
3. Przyroda jako źródło wartości estetycznych. (...)
4. Przyroda jako źródło emocji dziecka. (...)” (s. 320-325).

3. Uwagi szczegółowe

Recenzowana praca doktorska Pani mgr Katarzyny Kowalik-Paluch pt. *Doświadczenie wartości estetycznych w kontaktach z przyrodą uczniów kończących edukację wczesnoszkolną*, Lublin 2019, ss. 375 jest w mojej ocenie ważną tego typu pozycją w polskiej literaturze z dziedziny pedagogiki - edukacji wczesnoszkolnej, edukacji przyrodniczej i wychowania estetycznego.

Pracę przeczytałam z dużym zainteresowaniem, mam jednak uwagi:

1. W rozdziałach teoretycznych, szczególnie w rozdziale pierwszym wprowadziłabym podrozdział z zakresu edukacji aksjologicznej. Wątek ten pojawia się, ale winien być bardziej wyraźnie zaakcentowany ze wskazaniem jeszcze na innych pedagogów, którzy podkreślają aspekt wartości w edukacji oraz w sztuce.¹

¹ Urszula Ostrowska (red.), *Aspekty aksjologiczne w edukacji*. Wydawnictwo UWM Olsztyn 2000. Katarzyna Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna. Wymiary – Kierunki – Uwarunkowania*. T.1. Wydawnictwo UŚ Katowice 1994. Katarzyna Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna. Odpowiedzialność pedagoga*. T.2. Wydawnictwo UŚ Katowice 1995. Grzegorz Żuk, *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*. Wydawnictwo UMCS Lublin 2016. Kazimierz Denek, Stanisław Michałowski, Urszula Morszczyńska, Wojciech Morszczyński, *Dziecko w świecie wartości. Aksjologiczne barwy dziecięcego świata*. T. 1. Oficyna Wydawnicza „Impuls” Kraków 2003. Bronisława Dymara, Maria Łopatkowa, Maria Zofia Pulinowa, Andrzej Murzyn, *Dziecko w świecie wartości. Poszukiwanie ładu umysłu i serca*. T. 2. Oficyna Wydawnicza „Impuls” Kraków 2003. Katarzyna Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*. Wydawnictwo UŚ Katowice 2000.

W rozdziale teoretycznym drugim również bardziej wyakcentowałabym treści dotyczące edukacji przyrodniczej dziecka oraz wychowania estetycznego z uwzględnieniem jeszcze m.in. takich autorów jak Tadeusz Gołaszewski, Irena Wojnar, Ryszard M. Łukaszewicz, Bronisława Dymara², jeżeli praca miałaby pójść do druku w całości lub w skrócie – a na opublikowanie i upowszechnienie ta interesująca praca niewątpliwie zasługuje.

2. Proponowałabym wyszczególnienie osobno wniosków z badań i zakończenia, a nie łączenia ich razem.

Uwagi te nie obniżają wartości merytorycznej i metodologicznej rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Kowalik-Paluch. Jej rozprawa doktorska realizuje poważny zamysł pedagogiczny w zakresie edukacji wczesnoszkolnej, edukacji przyrodniczej i estetycznej w zakresie kształtowania wiedzy i osobowości dziecka.

4. Końcowy wniosek

Praca doktorska Pani mgr Katarzyny Kowalik-Paluch pt. *Doświadczanie wartości estetycznych w kontaktach z przyrodą uczniów kończących edukację wczesnoszkolną*, Lublin 2019, ss. 375 jest oryginalna i stanowi cenny wkład w badania z pedagogiki, edukacji wczesnoszkolnej, edukacji przyrodniczej i wychowania estetycznego.

Stwierdzam, że praca ta odpowiada warunkom i wymaganiom stawianym w Ustawie o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 (Dz. U. Nr 65 poz. 595, z późniejszymi zmianami), znowelizowanej w 2014 r., dlatego upoważnia mnie to do wniosku o dopuszczenie mgr Katarzyny Kowalik-Paluch do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Szuścik

Urszula Szuścik

² Tadeusz Gołaszewski, *Piękno natury w świecie dziecięcym*. NK Warszawa 1972. Irena Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego*. PWN Warszawa 1976. Ryszard M. Łukaszewicz, „*leczenie głupoty*” i ... czyli *Salony Edukacji Ekologicznej NATURAmy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996. Bronisława Dymara, Stanisław Michałowski, Lidia Wollman-Mazurkiewicz, *Dziecko w świecie przyrody*. Oficyna Wydawnicza „Impuls” Kraków 2000.